

УДК 902

Дубяга Андрій Павлович

аспірант,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)
metod.ist.ukrdon@gmail.com

Andriy P. Dubyaha

postgraduate,
Vasyl Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine)

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ЕКСПОЗИЦІЙ КОМПЛЕКСІВ ОЗБРОЄННЯ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ

PECULIARITIES OF THE MAKING OF THE CATACOMB CULTURE ARMS EXHIBITIONS

Анотація

У статті розглянуто особливості створення експозиції комплексів озброєння Донецько-Донської катакомбної культури. Зброя посідає доволі вагоме місце у поховальних комплексах означеної культури, проте під час створення експозицій у краєзнавчих музеях часто не враховують можливий контекст знахідок: важливо акцентувати увагу на символічному значенні та можливому використанні зброї для суто господарських потреб.

Ключові слова: катакомбна культура, музейні експозиції, зброя, військова справа.

Abstract

The article highlights the features of the making of an exhibition of armory complexes of Donets-Don Catacomb culture. In the burial complexes of the Catacomb culture, weapons occupy a considerable place. However, the possible context of the findings is often not taken into account in the making of the exhibitions in museums of local lore. It is essential to focus on the symbolic meaning and possible use of weapons for purely economic needs.

Key words: catacomb culture, museum exhibitions, weapons, warfare.

Нині відомо чимало поховань зі зброєю катакомбної культурно-історичної спільності¹. Зброя наявна лише у похованнях, які науковці зараховують до соціально-значимих. Археолог С. Братченко наголошував, що особливою пишністю вирізняються поховання з наконечниками стріл, і саме їх можна трактувати, як такі, що мають особливий соціальний статус². Окрему увагу слід приділити похованням з булавами, оскільки саме вони часто мають невизначні метричні характеристики, а булави невеликих розмірів деякі дослідники визначають не як бойову зброю, а як символи влади або парадну зброю³.

Доволі складною є й інтерпретація предметів поховального реманенту, які могли використовувати і як зброю, і як побутові предмети. До предметів озброєння не можна беззаперечно зараховувати ножі, якими також могли послуговуватися у побуті. У вивченні цього питання доцільно звернутися до класифікації С. Венцла, яка дає змогу проаналізувати давню зброю за її основною характеристикою – спеціалізованістю. Так, дослідник наголошує, що варто розрізняти:

- спеціалізовану зброю – предмети, які використовували лише як зброю;
- неспеціалізовану зброю – предмети, які могли використовувати як під час воєнних дій, так і в господарстві; зараховувати їх до озброєння можна лише з урахуванням контексту поховального комплексу та аналізу всіх знахідок;
- випадкову зброю – предмети, які могли використовувати як зброю, але які не є зброєю⁴.

Під час створення музейних експозицій предметів озброєння слід враховувати означену класифікацію, інакше навіть ексклюзивні археологічні матеріали можуть бути неправильно інтерпретовані.

З огляду на неоднозначність тлумачення дослідниками речових знахідок із поховань катакомбної культури, їх експонування має створювати цілісне уявлення про військову справу як явище. Важливою функцією подібної експозиції є і об'єктивне висвітлення розвитку військової справи носіїв катакомбних традицій.

Метою статті є аналіз предметів озброєння з поховань катакомбної культури та окреслення варіантів експонування зброї.

1 Група археологічних культур середнього бронзового віку (XX–XVII ст. до н. е.) степової і лісостепової смуги, представлена, зокрема, підкурғанними похованнями. Серед знахідок – бронзова зброя та знаряддя праці, кам'яні молоти, кремінні наконечники стріл тощо.

2 Братченко С. Лук і стріли доби енеоліту-бронзи півдня Східної Європи // Археологія. – 1989. – № 4. – С. 71.

3 Братченко С. Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века // Матеріали та дослідження з археології Східної України: збірник наукових праць. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 290–291.

4 Vencel S. War and Warfare in Archaeology // Journal of Anthropological Archaeology. – 1984. – Vol. 3. – № 2. – S. 127.

Під час створення експозицій, присвячених військовій справі катакомбної культури, доцільно аналізувати знахідки військового реманенту у контексті його спеціалізації.

Для Донецько-Донського варіанту катакомбної культури знахідки булав є нечисельними і становлять приблизно 1% усіх знахідок. Це є свідченням того, що булави не були поширеною зброєю. Використання булави у побуті в принципі неможливе, тому доцільно зарахувати її до категорії спеціалізованої зброї. Проте людських решток із пораненнями, заподіяними булавами, досі не виявлено: ушкодження на кістках похованих здебільшого є наслідком ударів сокир. Отже, можна припустити, що булави виконували важливу роль у тогочасному суспільстві, але не під час військових сутичок. Швидше за все, булави були парадною зброєю або символом військової влади: щось на взірць генеральських жезлів більш пізніх часів. Тому під час створення експозиції, присвяченої військовій справі катакомбної культури, булави недоцільно зараховувати до військового реманенту або наголошувати на тому, що вони є винятково символічними інсигніями влади.

Знахідки, які дослідники ідентифікують як наконечники списів (або дротиків), також досить рідкісні і становлять приблизно 1% загальної кількості предметів. Оскільки серед дослідників немає єдності щодо їхнього призначення, в інформаційних текстах до вітрин слід зазначати: «спис / дротик». Ці знахідки можна ідентифікувати як зброю, адже використання в побуті списів некорисне. Ідентифікацію цього поховального реманенту ускладнює те, що на людських рештках із поховань не виявлено слідів травм, заподіяних списами. Проте слід зазначити, що спис вражає м'які тканини, тому ідентифікувати поранення списами на кістках майже неможливо. Отже, списи слід експонувати як суто військові предмети.

На особливу увагу заслуговують ножі, які могли використовувати, як зброю. Проте з цим згодні не усі дослідники. Наприклад, В. Ключко та С. Пустовалов не вважають ніж окремим видом зброї і не зараховують його до комплексів озброєння⁵. На думку провідного дослідника катакомбної культури С. Братченка класифікація артефактів утилітарного ужитку ускладнена, оскільки їхня форма і розмір могли суттєво змінюватися під час використання побуті⁶, як, наприклад, ножів під час їх заточувань. До того ж, на остеологічних матеріалах досі не виявлено слідів поранень ножами, які, як і спис, майже ніколи не лишають позначок на кістках. Знахідки ножів у похованнях катакомбної культури становлять 7% загальної кількості знахідок і майже третину з них виявлено разом з іншими предметами озброєння. Це дає змогу припустити, що ніж використовували як зброю, проте заперечувати його побутове використання також не можна. До того ж, ножі катакомбної культури не мають ребра жорсткості і тому не можуть пошкодити навіть легке захисне спорядження. Водночас для побутових ножів наявність ребра жорсткості не обов'язкова. За класифікацією С. Венцла, ніж є неспеціалізованою зброєю, тому при створенні музейної експозиції слід інформувати відвідувачів про широкий спектр використання ножів носіями катакомбної культури, зокрема у військовій справі.

На окрему увагу заслуговують виявлені у похованнях наконечники стріл, одні з яких могли використовувати для полювання, інші – під час військових сутичок: деякі наконечники стріл перебували серед людських кісток або застрягли безпосередньо в них. На відміну від наконечників мисливських стріл, наконечники бойових стріл мають асиметричну форму з шипом, який ускладнює витягання стріли з тіла. Для наконечників мисливських стріл така деталь є зайвою.

Сокири були як знаряддями праці так і зброєю. Як і наконечники стріл, їх можна зараховувати до неспеціалізованої зброї. Проте слід враховувати необхідні для їх виготовлення витрати часу та фізичної сили: виготовлення наконечників стріл, хоча і потребувало певних навичок, не вимагало особливих зусиль. Водночас процес створення шліфованих кам'яних сокир складним і трудомістким, що дає змогу припустити їх застосування не лише для господарських потреб. Виявлені в похованнях досконалі шліфовані сокири, ймовірно, є не лише зброєю (сліди від ударів якою помітні на деяких черепках похованих), а й символами високого соціального статусу їхніх власників. Тому, експонуючи ці предмети озброєння, слід зазначати їхнє подвійне призначення.

Таким чином, під час створення експозицій з предметами озброєння слід враховувати:

- символічне значення тих предметів (булави), які традиційно вважають зброєю;
- ймовірність використання ножів, наконечників стріл та сокир як зброї і як знарядь праці;
- контекст знахідок: за одночасного перебування в похованні неспеціалізованої і спеціалізованої зброї значно збільшується вірогідність використання першої як зброї;
- інформування відвідувачів про походження експонованих предметів (з комплексів військових поховань чи окремих знахідок) і про їх можливе подвійне використання;
- у музейних експозиціях доцільно робити кілька окремих стендів, присвячених військовій справі середньобронзового віку Дніпро-Донського регіону.

Відповідно до викладеного вище, можливі два варіанти експозицій військового реманенту з поховань катакомбної культури:

1. «Спеціалізована та парадна зброя носіїв катакомбних культурних традицій»: булави та наконечники списів / дротиків.
2. «Неспеціалізована зброя»: сагайдачні набори, ножі та сокири. Експонати мають супроводжувати тексти з інформацією про їхнє військове та господарське використання, а також про можливе символічне значення шліфованих сокир.

Тож створення музейних експозицій, присвячених військовій справі катакомбної культури, має низку особливостей, які слід враховувати. Особливу увагу варто приділяти питанню використання певних предметів озброєння для господарських потреб, а також загальному контексту супровідного поховального інвентаря. Це дасть змогу створити яскраві експозиції з використанням достовірної інформації, підвищить інформативність і науковість експонованих предметів.

5 Ключко В., Пустовалов С. До реконструкції озброєння та військової справи катакомбного суспільства Північного Причорномор'я // Праці центру пам'яткознавства. – Київ, 1992. – Вип. 1. – С. 118–141.

6 Братченко С. Нижнее Подонье в эпоху бронзы: Периодизация и хронология памятников. – Київ: Наукова думка, 1976. – С. 49–51.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Братченко С.* Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века // Матеріали та дослідження з археології Східної України: збірник наукових праць. – Луганськ: СЛУ ім. В. Даля, 2006. – С. 32–305.
2. *Братченко С.* Лук і стріли доби енеоліту-бронзи півдня Східної Європи // Археологія. – 1989. – № 4. – С. 70–81.
3. *Братченко С.* Нижнее Подонье в эпоху бронзы: Периодизация и хронология памятников. – Київ: Наукова думка, 1976. – 252 с.
4. *Клочко В., Пустовалов С.* До реконструкції озброєння та військової справи катакомбного суспільства Північного Причорномор'я // Праці центру пам'яткознавства. – Київ, 1992. – Вип. 1. – С. 118–141.
5. *Vencl S.* War and Warfare in Archaeology // Journal of Anthropological Archaeology. – 1984. – Vol. 3. – № 2. – Ss. 116–132.

REFERENCES

1. *Bratchenko S.* Leventsovskaya krepost. Pamyatnik kultury bronzovogo veka // Materialy ta doslidzhennya z arkheolohii Skhidnoi Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats. – Luhansk: SNU im. V. Dalya, 2006. – S. 32–305.
2. *Bratchenko S.* Luk i strily doby eneolitu-bronzy pivdnya Skhidnoi Yevropy // Arkheolohiya. – 1989. – # 4. – S. 70–81.
3. *Bratchenko S.* Nizhnee Podonye v epokhu bronzы: Periodizatsiya i khronologiya pamyatnikov.–Kyiv: Naukova dumka, 1976. – 252 s.
4. *Klochko V., Pustovalov S.* Do rekonstruktsii ozbroyennya ta viyskovoi spravy katakombnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomorya // Pratsi tsentru pamyatkoznavstva. – Kyiv, 1992. – Vyp. 1. – S. 118–141.
5. *Vencl S.* War and Warfare in Archaeology // Journal of Anthropological Archaeology. – 1984. – Vol. 3. – # 2. – Ss. 116–132.